

МИСТЕЦТВО І ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ

УДК 27-789.5:78:[(4)-053.81]«15/16»

*Борис Год, Руслан Басенко,
м. Полтава*

ЄВРОПЕЙСЬКА МОЛОДЬ І МУЗИЧНІ ТРАДИЦІЇ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ XVI – XVII СТОЛІТЬ

Статтю присвячено з'ясуванню місця й ролі музичного мистецтва в молодіжній політиці ордену єзуїтів XVI – XVII ст. Охарактеризовано погляди перших єзуїтів на роль музики в організації молодіжної політики, розкрито мету, механізм та особливості функціонування єзуїтських бурс музикантів. Автори визначили роль музично-хорового супроводу молодіжних процесій Товариства Ісуса, орденських шкільних вистав, диспутів, декламування віршів. Узагальнено значення музичного компонента молодіжної політики єзуїтів для освіти та виховання ранньомодерної молоді в дусі християнських цінностей і католицького гуманізму.

Ключові слова: *орден єзуїтів, католицька церква, молодь, молодіжна політика, музика, музичні бурси, музиканти, християнські цінності, процесії, освітньо-виховна модель ордену єзуїтів, єзуїтські колегії, католицький гуманізм.*

Сучасне суспільство перебуває у стані постійного напруження, відчуває гостру потребу в досягненні внутрішньої рівноваги, у гармонізації суспільних взаємин, у культурі соціального умиротворення та національного єднання. Це стосується й кожної окремої людини, особливо молоді, перед якою постають завдання пошуку шляхів заповнення внутрішньодуховного вакууму, необхідності протидії ціннісному хаосу сучасних реалій. Саме тому важливого значення набуває музичне мистецтво, яке має виняткову можливість впливу на емоційний стан людини, сприяє її духовно-особистісному зростанню, розбудові чеснот, моральному вдосконаленню, обумовлює діяльну ініціативу. Розуміли це й європейці XVI – XVII ст., зокрема, орден єзуїтів, у молодіжній політиці якого християнській музиці небезпідставно належала важлива духовно-педагогічна роль.

На тлі вагомих успіхів у вивченні історії ордену єзуїтів загалом, історіографічна рецепція порушеної проблеми представлена доволі скромно й налічує декілька праць, оглядових публікацій вітчизняних і зарубіжних дослідників. Це наукові доробки Л. Гжебня, Є. Кохановича [21-22], Р. Пельчара (висвітлено генезу й організацію єзуїтських бурс музикантів у Речі Посполитій), А. Швейковської (розкрито внесок Товариства Ісуса в музичну культуру Польщі), А. Папазової [18], С. Сєрякова [14-16], Т. Шевченко [19-20] (представлено окремі аспекти історії єзуїтських бурс музикантів на українських землях), Г. Бемера [2] (охарактеризовано місце музики в місіонерському служінні ордену), Т. Блінової [3] (показано роль музики в житті єзуїтського театру на білоруських землях). Варто виокремити мистецтвознавчі студії О. Зосім [6-7], І. Кузьмінського [10], М. Степаненка [17], у яких розглянуто внесок ордену єзуїтів в історію музичної культури України XVI – XVIII ст., реконструйовано місце західноєвропейської духовної пісні у східнослов'янському пісенному репертуарі ранньомодерної доби.

Джерельна база дослідження представлена духовно-інтелектуальною спадщиною єзуїтів: актовими, епістолярними та наративними джерелами. Передусім, це «Конституції Товариства Ісуса» [9] та «Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового» [13]. Крім того, ми залучили листи та орденську документацію, що дозволяє виявити ставлення ченців Товариства Ігнатія Лойоли до церковного співу, розкрити їхнє бачення місця музичного мистецтва в діяльності ордену [8, с. 12].

Метою статті є з'ясування місця і ролі музичного мистецтва в молодіжній політиці ордену єзуїтів. Зокрема, охарактеризуємо погляди перших єзуїтів на роль музики в організації піклування про молодь, розкриємо особливості моделі функціонування єзуїтських бурс музикантів, проаналізуємо місце музики в молодіжних процесіях і виставах ордену єзуїтів, нарешті, узагальнимо значення музично-хорового компоненту в молодіжній політиці Товариства Ісуса.

Відомо, що орден єзуїтів (Товариство Ісуса) – це католицька, чернеча, духовно-світська організація, заснована 1534 р. іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою для боротьби з Реформацією і посилення духовної й інтелектуальної міці католицизму шляхом катехизаторської, проповідницької, місіонерської, соціальної, освітньої-виховної діяльності. У багатьох публіка-

ціях [1; 4; 5] ми констатували, що Товариство Ісуса одним із перших у ранньомодерному суспільстві розпочало втілення суттєво нової та своєчасної соціокультурної та педагогічної ініціативи – молодіжної політики. Вона реалізовувалася у двох напрямках: перший – залучення молодого покоління до католицької віри шляхом організації освіти, проповідницької, місіонерської та добродійної діяльності; другий – формування кадрового складу ордену з талановитого і здібного юнацтва. Її організаційно-ідеологічний каркас містив систему розроблених форм, методів і прийомів впливу на молоде покоління, серед яких музичному мистецтву належало винятково важливе значення в духовно-емоційній, популяризаційній та освітній площинах.

Розкриваючи місце музичного мистецтва в молодіжній політиці Товариства Ісуса, варто наголосити на неоднозначному ставленні перших єзуїтів до співу й сакральної музики. «Не можна, – зазначалося у «Конституціях», – тримати в домі різні знаряддя (ігри, музичні інструменти), що схиляють до неробства» [9, с. 118].

Утім, у Товаристві Ісуса швидко зрозуміли важливість музики в реалізації орденської діяльності. Про це свідчить зміст нормативних документів та офіційного листування між членами ордену. Наприклад, у листі учасників першого збору конгрегації литовської провінції Товариства Ісуса в Браневі (1611) до генерала ордену зазначалося: «Маємо 5 колегіумів при парафіях, а у всіх інших (костелах) досі утримуються від співу. Проте бачимо, що через його відсутність у наших костелах спадає побожність вірних і багато переходять до інших храмів. Окрім того, пастирі та інші ксьондзи закінчують школи без ознайомлення зі співом, а схизматики та еретики саме ним залучають до своїх храмів простий люд» [10, с. 13]. Як бачимо, ченці-єзуїти надавали музиці важливого духовно-пропагандистського значення, пов'язували з нею успіх релігійної, пастирської та освітньої діяльності.

Вони особливу увагу звертали на необхідність надання орденській молоді музичної освіти. Так, у листі папського місіонера в Москві пана Геральда до отця Франциска Дубського (1698) є такі слова: «Музика в нашій церкві велична, на трубах і литаврах грають музиканти пана посла. На свято Янгола Охоронця у нас був такий спів, яких не почути у ваших країнах [західних. – Авт.]. Усе це викликає інтерес та приваблює еретиків. Поміж тим, ми думаємо про вагому необхідність навчити музиці

деяких дітей, із тих, кого виховуємо, щоб коли пан посол повернеться додому й сторонні музиканти не будуть з'являтися, у нас був би хоч якийсь спів» [8, с. 9-10]. Крім того, єзуїти уважно ставилися й до рівня музичних компетентностей викладача: «Учителєві, – писав єзуїтський місіонер Франциск Еміліан, – необхідно добре знати музику, принаймні вміти правильно грати на органі та бути майстерним у співі, бо без цих знань він не принесе жодної користі» [12, с. 22].

Значної уваги музичній освіті вихованців надавали організатори музичних бурс, які стали органічною складовою частиною освітньої моделі єзуїтського колегіуму й займали важливе місце у розгалуженій мережі домів Товариства Ісуса (поряд із конвіктами, храмами, каплицями, бібліотеками, театрами, братствами учнів тощо). Ініціатива заснування бурс, які спочатку мали назву бурс для бідних (*bursae pauperum*), належала папському місіонерові Антонію Поссевіно. У них юнаки, окрім освіти, отримували право безкоштовно мешкати, одягатися, харчуватися і лікуватися. Утім, через те, що *bursae pauperum* не завжди мали достатню фундацію, єзуїти вирішили пов'язати їх із навчанням музики. Так бурси для бідних були реорганізовані в заклади музичної освіти (*bursa musicorum*, *bursa pauperum musicorum*, *musica*, *chorus*, *cantus*) [20, с. 86-88].

У структурі осередків ордену бурси музикантів функціонували на засадах інституціональної автономії. До такого висновку дійшов вітчизняний дослідник С. Серяков, який серед доказів такого самоврядування наводив окреме розташування музичних закладів, спеціальні джерела фінансування, наявність широкого адміністративного самоуправління (відомі посади префекта бурс, магістра хору) [15, с. 139]. Також на автономний статус *bursa musicorum* звернув увагу й польський науковець Є. Коханович. Він говорив про те, що єзуїтські музичні заклади самостійно вели власні розрахункові книги, складали інвентарний опис інструментів і список особового складу [22, с. 547].

Мету функціонування єзуїтських бурс музикантів необхідно розглядати тривимірно. Насамперед завданням закладів було навчити молодь музики та співам, тобто підготувати кваліфікованих музикантів. Далі, бурси забезпечували музично-хоровий супровід богослужінь і публічних урочистостей (вистав, диспутів, проголошення промов і віршів, процесій). Нарешті, використовуючи духовну музику як засіб власного позиціонування та

популяризації в суспільстві, єзуїти намагалися залучити вірних до храму, некатоликів до латинської віри, молодь до єзуїтських шкіл.

До бурс музикантів приймали підлітків 12-15 років. Молодші учні були винятком. Більшість вступала до закладів після 15 років [20, с. 87]. Юнаки відбиралися серед загалу єзуїтських вихованців за умови наявності музичних здібностей і походження з незаможної родини [14, с. 173]. Навчання музиці (грі на музичних інструментах, сольному і хоровому співу, умінню читати й писати ноти) тривало від року до семи. Час навчання залежав від того, чи хлопець уже володів якимось музичним інструментом, чи розпочинав музичну освіту від початків [20, с. 87]. Як правило, молодь здобувала музичну освіту три роки. Після закінчення трирічного терміну навчання юнаки, віддаючи своєрідний борг школі, ще три роки навчали музиці своїх молодших колег. Після другого трирічного терміну перебування в бурсі музикантів дозволялося вийти зі складу установи й працювати церковним органістом або залишитися в ній викладачем, отримуючи за свою працю винагороду.

Однак музичне мистецтво в ордені єзуїтів було навчальним предметом не лише у спеціалізованих бурсах. Спів мав статус обов'язкової дисципліни й у звичайній єзуїтській школі, зокрема у трьох нижчих класах граматики-риторики школи (*studia inferiora*). Така музична підготовка та вокальні виступи учнів відбувалися, як правило, після уроків упродовж години. Крім того, учні мали можливість розвивати власну майстерність духовного співу завдяки постійній участі в богослужіннях, де лунали літургійні мелодії, церковні піснеспіви та духовні гімни. Водночас, якість музичної освіти у звичайній школі ордену оцінюється сучасними науковцями неоднозначно. Наголошується й на суто утилітарному призначенні навчання музики та співам у колегіумі товариства [22, с. 551].

Особливе місце належало музичному мистецтву в житті єзуїтського театру, який був, без перебільшення, головним елементом культурного життя ранньомодерних міст Європи, збирав міську інтелігенцію, дворянство і буржуазію. Музичний супровід надавав виставам яскравості, підвищував їхній емоційний вплив. Єзуїти талановито поєднували виступи інструментальних і вокальних ансамблів із репертуаром театрів, танцями, монологами. За висновками згаданого вже Є. Кохановича, шкільні театри орде-

ну не лише співпрацювали з бурсами музикантів під час влаштування вистав у стінах колегіуму, але й спільно з ними брали участь у публічно-культурницьких заходах за його межами (урочистих привітаннях сановників, весіллях на магнатських дворах, процесіях Божого тіла) [22, с. 553].

Музика була важливим елементом і життя маріанських содаліцій – студентських релігійних конгрегацій, які створювалися з метою популяризації серед учнів культу Діви Марії та були покликані прищеплювати їм набожність, моральність і засади християнської поведінки. З цією метою содаліси в неділі та свята брали участь в урочистих процесіях, церемоніях, пов'язаних із віховими подіями в житті колегіуму [15, с. 129].

Насамкінець варто згадати й тих, хто забезпечив розвиток музичного мистецтва в Товаристві Ісуса – єзуїтів-композиторів. Серед них – о. Ян Брант, о. Шимон Берента, о. Марцін Кречмер, Яцек Щуровський, Вацлав Матей Штейер, Ян Дісмас Зеленка, Адам Міхна, Ян Антонін Кожелух та ін. [11, с. 16].

Як бачимо, музичному мистецтву та духовній пісні належала винятково важлива роль у молодіжній політиці ордену єзуїтів. Єзуїти вдало поєднували музику з життям орденської молоді: на початку уроків юнаки співали благочестиві пісні; у неділі та святкові дні слухали літургійний спів на месгах; під час театральних вистав, декламування, диспутів і процесій брали участь у вокальних виступах. Окрім цього, єзуїти поставили музичну освіту на широку організаційну основу. Музичні бурси Товариства Ісуса цілком небезпідставно вважаються першим видом консерваторій ранньомодерної Європи, бо вони виконували не лише завдання соціалізації незаможних верств юнацтва, а й знайомили молодь із досягненнями духовної музичної культури, виховували молоде покоління в координатах християнських цінностей.

Список використаної літератури

1. Басенко Р. О. Генеза і зміст освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI – XVII ст.) / Р. О. Басенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : [зб. наук. пр.]. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17. – С. 67-78.
2. Бемер Г. История ордену иезуитов / Генрих Бемер; [пер. с нем. Н. Попова] // Орден иезуитов: правда и вымысел : [сб.; сост. А. Лактионов]. □ – М. : АСТ МОСКВА, 2007. □ – С. 2-260.
3. Блинова Т. Б. Иезуиты в Беларуси (их роль в организации образования и просвещения) / Т. Б. Блинова. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 425 с.

4. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – поч. XVII ст.) / Б. В. Год. – Полтава : АСМІ, 2004. – 464 с.
5. Год Н. В. Учитель-єзуїт у ранньомодерному європейському суспільстві / Н. В. Год, Р. О. Басенко // Освітнє краєзнавство і формування лідерської компетентності в сучасній школі: дослідження біографій учителів : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (21 листопада 2014 р.) / [наук. ред. Л. В. Литвинюк]. – Полтава : ПОППО, 2014. – С. 46-60.
6. Зосім О. Л. Видозміни в мелодіях західноєвропейських духовних пісень у східнослов'янському репертуарі XVII – XVIII століть / О. Л. Зосім // Науковий вісник Національної музичної Академії України імені П. І. Чайковського: [зб. наук. пр.]. – Вип. 88. Ч. 2.: Старовинна музика – сучасний погляд / [упор. Н. О. Герасимова-Персидська]. – К. : НМАУ імені П. І. Чайковського. – С. 200-213.
7. Зосім О. Л. Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у XVII – XIX ст. : [монографія] / О. Л. Зосім. – К. : ДАКККіМ, 2009. – 204 с.
8. Извлечение из письма посланного из Москвы 23 сентября 1698 года к отцу Франциску Дубскому // Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века. – СПб. : Сенатская Типография, 1904. – С. 1-16.
9. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми : [пер. з англ. А. Маслюх]. – Львів : Свічадо, 2005. – 532 с.
10. Кузьмінський І. Ю. Доба становлення партесного багатоголосся / І. Ю. Кузьмінський // Мистецтвознавчі записки : [зб. наук. пр.]. – Вип. 23. – К. : Міленіум, 2013. – С. 10-21.
11. Музыкальная деятельность иезуитов в Праге в XVII – XVIII веках [Електронний ресурс] / Інформація о выставке. – Режим доступу: <http://www.sedmitza.ru/text/4288673.html>. – Загл. с экрана. – Язык русс.
12. Письмо отца Франциска Эмилиана (23 июня 1699 г.) // Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века. – СПб. : Сенатская Типография, 1904. – С. 16-45.
13. Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / [пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх]. – Львів : Свічадо, 2008. – 252 с.
14. Серяков С. О. Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи / С. О. Серяков // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2008. – № 8. – С. 172-192.
15. Серяков С. О. Повсякденне життя єзуїтських шкіл України / С. О. Серяков // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії : у 2 т. / [гол. ред. В. Смолій]. – К. : Ін-т історії України, 2012. – Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. – С. 99-140.
16. Серяков С. О. Черговий крок у спростуванні «чорної легенди» про єзуїтів / С. О. Серяков // Схід-Захід. – 2009. – Вип. 13/14: Спеціальне видання: Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – С. 386-401.
17. Степаненко М. Клавір в історії музичної культури України XVI – XVII століть / М. Степаненко // Українська музична спадщина : [ст., матер., док. / заг. ред. М. М. Гордійчука; упоряд. М. Б. Степаненко]. – К. : Музична Україна, 1989. – Вип. 1. – С. 17-45.

18. Папазова А. Заклади навчального призначення при єзуїтських колегіумах у східнослов'янському регіоні останньої третини XVI – першої половини XVII ст. / А. Папазова // Схід: аналітично-інформаційний журнал. – 2013. – №6 (126). – С. 242-249.
19. Шевченко Т. М. Огляд західної наукової історіографії Товариства Ісуса / Т. М. Шевченко // Український історичний журнал. – 2005. – №1 (460). – С. 165-180.
20. Шевченко Т. М. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. / Т. М. Шевченко. – Львів : Свічадо, 2005. – 340 с.
21. Kochanowicz J. Jesuit music seminaries in Poland and Lithuania during the 17 th and 18 th centuries / Jerzy Kochanowicz // Studia Comeniana et historica. – 2006. – №36. – P. 172-177.
22. Kochanowicz J. Wkład jezuitów w kulturę muzyczną okresu staropolskiego / Jerzy Kochanowicz // Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami / Pod red. naukową I. Stasiewicz-Jasiukowej. – Kraków; Warszawa: WAM, 2004. – S. 545-562.

Борис Год, Руслан Басенко

ЕВРОПЕЙСКАЯ МОЛОДЕЖЬ И МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ ОРДЕНА ИЕЗУИТОВ XVI – XVII ВВ.

Статья посвящена определению места и роли музыкального искусства в молодежной политике ордена иезуитов XVI – XVII вв. Определены взгляды первых иезуитов на роль музыки в организации молодежной политике ордена. Авторы акцентировали внимание на том, что цель функционирования иезуитских бурс музыкантов следует рассматривать в трёх измерениях. Прежде всего, в заведениях молодежь учили вокалу и игре на музыкальных инструментах. Кроме того, музыкальные бursы обеспечивали музыкально-хоровое сопровождение богослужений и публичных мероприятий. Также важнейшая роль бурс музыкантов для ордена была в том, что при помощи духовной музыки они старались завлечь верующих в храм, не католиков – к латинскому вероисповеданию, молодежь – в иезуитские школы.

Авторы охарактеризовали механизмы и конкретизировали особенности функционирования иезуитских бурс музыкантов, а также обобщили значение музыкального компонента молодежной политики Общества Иисуса для образования и воспитания европейской молодежи Нового времени в духе христианских ценностей и католического гуманизма.

Ключевые слова: *орден иезуитов, католическая церковь, молодежь, молодежная политика, музыка, музыкальные бursы, музыканты, христианские ценности, образовательно-воспитательная модель ордена иезуитов, иезуитские коллегии, католический гуманизм.*

Boris Hod, Ruslan Basenko

EUROPEAN YOUTH AND MUSICAL TRADITIONS OF THE JESUIT ORDER IN XVI – XVII CENTURIES

The article is devoted to show the sense of music in youth policy of Jesuits in XVI-XVII centuries. In particular, there were established the opinions of the first

Jesuits of the role of music in youth policy, there was revealed the mechanism and details of Jesuit seminary musicians. It was showed that functioning of Jesuit seminary musicians should be considered in three dimensions. First, the task was to teach youth basis of music and singing to prepare skilled musicians. Second, the seminary provided the musical and choral support of public worship and celebrations (performances, debates, speeches and poems proclamation, processions). Finally, using sacred music as a means of personal positioning and promotion in the community, the Jesuits tried to attract the faithful people to the church, non-Catholics to the Latin faith and young to Jesuit schools. In addition, it was determined the role of musical and choral support youth processions the Society of Jesus, medal school performances, debates, reciting poetry and rhetorical vpravlyan youth.

The significance of musical component of youth policy of Jesuit education and training for young people in the spirit of early Christian values and Catholic humanism was generalized.

Keywords: *Jesuits Order, a Catholic church, youth, youth policy, music, musical seminary, musicians, Christian values, processions, educative model of Jesuits Order, Jesuit College, Catholic humanism.*

Одержано 12.03.2015 р.